

Литература

1. *Hochschild A. R.* The managed heart : Commercialization of human feeling / A. R. Hochschild. – Berkeley : University of California Press, 1983.
2. *Вилюнас В. К.* Психология эмоциональных явлений / В. К. Вилюнас. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1976. – 143 с.
3. *Колот С. А.* Эмоциональная выразительность как позитивный ресурс эмоциональной работы / С. А. Колот // Наука і освіта. – 2009. – № 6. – С. 20–26.
4. *Ashforth B.* Emotional labor in service roles : The influence of identity / B. Ashforth, R. Humphrey // Academy of Management Review. – 1993. – Vol. 18. – P. 88–115.
5. *Gordon S.* Institutional and impulsive orientations in selectively appropriating emotions to self / S. Gordon // The sociology of emotions : Original essays and research papers / D. D. Franks & E. D. McCarthy (Eds.). – Greenwich, CT : JAI Press, 1989. – P. 115–135.
6. *Brotheridge C.* Testing a conservation of resources model of the dynamics of emotional labor / C. Brotheridge, R. Lee // Journal of Occupational Health Psychology. – 2002. – Vol. 7 (1). – P. 57–67.
7. *Колот С. А.* Влияние эмоциональной выразительности на формирование положительных эффектов эмоциональной работы / С. А. Колот // Науковий вісник : зб. наук. праць. – 2009. – Спец. вип. “Психологія особистості: теорія, досвід, практика”. – С. 49–57.
8. *Rafaeli A.* Expression of emotion as part of the work role / A. Rafaeli, R. Sutton // Academy of Management Review. – 1987. – Vol. 12. – P. 23–37.
9. *Stajkovic A.* Social cognitive theory and self-efficacy : Going beyond traditional motivational and behavioral approaches / A. Stajkovic, F. Luthans // Organizational Dynamics. – 1998. – P. 62–74.
10. *Wouters C.* Response to Hochschild’s reply / C. Wouters // Theory, Culture and Society. – 1989. – Vol. 6. – P. 447–450.
11. *Wharton A.* The affective consequences of service work / A. Wharton // Work and Occupations. – 1993. – Vol. 20 (2). – P. 205–232.

© Колот С. А.

**ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ
СТРЕСОСТІЙКОСТІ ОСОБИСТОСТІ**

В. М. Корольчук, м. Київ

Статтю присвячено аналізу теоретико-методологічних проблем стресостійкості особистості та обґрунтуванню методичного апарату її дослідження.

Ключові слова: стресостійкість, особистість, структура, прямі і побічні показники.

Статья посвящена анализу теоретико-методологических проблем стрессоустойчивости личности и обоснованию методического аппарата ее исследования.

Ключевые слова: стрессоустойчивость, личность, структура, прямые и косвенные показатели.

The article is devoted to the analysis of theoretical-methodological problems of personality stress resistance analysis and substantiation of methodical apparatus of stress resistance research.

Key words: stress resistance, personality, structure, direct and side indicators.

Проблема прогнозування поведінки людей в екстремальних умовах діяльності, а також оцінювання вірогідності збереження їхнього здоров'я і працездатності після впливу екстремальних факторів завжди привертала увагу дослідників (А. Г. Маклаков, В. О. Моляко, В. І. Берзін, В. О. Бодров, М. В. Савчин, О. Є. Самойлов, Н. В. Тарабріна, С. І. Яковенко). Висока стресостійкість забезпечує виконання професійних обов'язків в екстремальних умовах, збереження працездатності і здоров'я особистості після впливу екстремальних факторів зовнішнього середовища. Низький рівень стресостійкості, нездатність людини протидіяти стресам призводять до негативних наслідків у психічній, соціальній, професійній і поведінковій сферах – різноманітних проявів посттравматичних стресових розладів, суїцидів і т. ін.

Аналіз актуального стану досліджень у цій галузі свідчить про те, що проблема стресостійкості особистості нині недостатньо розроблена і в теоретико-методологічному, і в упроваджувальному аспектах.

Мета статті: охарактеризувати теоретико-методологічні проблеми та обґрунтувати методичний апарат дослідження стресостійкості особистості.

У науковій літературі [1–6] досі не має єдиного розуміння терміна “стресостійкість”. Як зазначає В. О. Бодров, наразі бракує ясності і чіткості в розумінні сутності стресостійкості, і більшість авторів як синонім вживають термін “емоційна стійкість”, механізми і сутність якої вивчено краще.

Поняття, що побічно характеризують стресостійкість, пропонують О. М. Столяренко (екстремальна надійність, загальна екстремальна стійкість) і А. Г. Маклаков (особистісний адаптаційний потенціал).

У прямому розумінні стресостійкість розглядають як індивідуальну здатність організму зберігати нормальну працездатність (К. В. Судаков); як необхідний ступінь адаптації до впливу екстремальних факторів середовища і професійної діяльності (В. О. Бодров); як здатність до соціальної адаптації, збереження значущих міжособових зв'язків, забезпечення успішної самореалізації, досягнення життєвих

цілей, збереження працездатності і здоров'я (Г. С. Никифоров); як стан фізичного, емоційного і психічного виснаження, викликаного тривалим перебуванням в емоційно-напружених і значимих ситуаціях (В. А. Абабков, М. Перре).

На думку Ю. А. Александровського, А. В. Вальдмана, В. І. Лебедева, стресостійкість – це бар'єр психічної адаптації. Деякі дослідники основою стресостійкості вважають саморегуляцію індивіда, яка складається з певних ланцюжків (О. О. Конопкін) і стилістично досить різноманітна (В. І. Моросанова, Р. Р. Сагієв, Л. Г. Дика). Частина дослідників (Л. Мерфі, Р. Лазарус, С. Фолкман, Д. Амірхан, Н. О. Сирота та ін.) відносять до цієї характеристики різноманітні когнітивно зумовлені механізми долаття стресора (копінг-механізми) і механізми психологічного захисту (Н. Хаан). На копінг-стратегії впливає локус контролю (Д. Роттер), етнічний фактор (Л. М. Таукенова), тип вищої нервової діяльності (Л. М. Собчик), психічні і соматичні захворювання (Є. І. Чехлатий, Н. О. Сирота, В. М. Ялтонський). Зі стресостійкістю ототожнюють емоційну стійкість і здатність контролювати емоції (Є. О. Мілерян); здатність витримувати великі навантаження й успішно вирішувати завдання в екстремальних ситуаціях (Н. М. Данилова); здатність долати стан емоційного збудження в ході виконання складної діяльності (В. Л. Маришук); властивість темпераменту, що дає змогу ефективно виконувати цільові завдання діяльності за рахунок оптимального використання резервів нервово-психічної емоційної енергії (В. О. Плахтійенко, Ю. М. Блудов); стабільну спрямованість емоційних переживань за їхнім змістом на позитивне розв'язання завдань (О. О. Черникова); стійке переважання позитивних емоцій (А. Е. Ольшанникова); інтегративну властивість особистості, що характеризується такою взаємодією емоційних, вольових, інтелектуальних і мотиваційних компонентів психічної діяльності людини, що забезпечують оптимальне досягнення мети діяльності в складній емотивній обстановці (П. Б. Зільберман).

Основні труднощі у визначенні стресостійкості людини пов'язані з оцінюванням специфіки прояву її реакцій на дію психологічних факторів. Якщо на цей час визначено критерії стійкості людини щодо стресорів фізичної або хімічної природи (висока або низька температура, фізичне навантаження, токсичні речовини тощо), то зробити це щодо психологічних стресорів набагато складніше. Це пояснюється різними цінностями, настановленнями, потребами, умовними рефлексами і життєвим досвідом людей (В. А. Абабков, М. Перре, Ю. В. Щербатих, В. Л. Маришук).

Збереження або підвищення стресостійкості особистості – це передусім пошук ресурсів, що допомагають їй у подоланні негативних наслідків стресових ситуацій. Під ресурсами розуміють внутрішні і зовнішні змінні, що сприяють стійкості в стресогенних ситуаціях.

Особливу категорію ресурсів стресостійкості становлять стратегії і моделі поведінки подолання. Характер і способи переборювання стрес-ситуацій залежать від життєвої позиції, активності особистості, від її потреб у самореалізації своїх потенціалів і здібностей (Г. С. Никифоров, Ю. А. Александровський, В. А. Абабков, М. Перре, Ю. В. Щербатих, О. Я. Чебикин, В. Л. Маришук, Р. Лазарус).

Наведена система наукових уявлень дала змогу більш чітко окреслити розуміння стресостійкості особистості, проаналізувати цей феномен під кутом зору внутрішніх і зовнішніх його детермінант та соціальних, типологічних, особистісних характеристик, долучивши до них адекватні стратегії долаання стресу. Отож *стресостійкість особистості* ми розглядаємо як структурно-функціональну, динамічну, інтегративну властивість особистості, як результат трансактного процесу зіткнення індивіда зі стресогенним фактором, що поєднує в собі когнітивну репрезентацію, об'єктивну характеристику ситуації та вимоги до особистості. Адекватність оцінювання ситуації та власних ресурсів визначає інтенсивність реакцій, спрямованих особистістю на зміну компонентів стресової ситуації, а також зміну когнітивної репрезентації, ставлення, мотиваційної і вольової орієнтації, копінгової поведінки, які здійснюються через провідну її функцію – когнітивно-феноменологічної перспективи – та функції окремих структурних компонентів, що зумовлюють рівень стресостійкості під час і після травматичних подій.

Отже, якщо концептуально зміст поняття “стресостійкість” у переважній більшості наукових розвідок висвітлюється нині переважно як сукупність проявів посттравматичних стресових розладів, надійності діяльності, адаптації, то в нашому дослідженні пошук зводиться насамперед до структурних компонентів і функціональних елементів, тобто особистісну стресостійкість ми розглядаємо як *структурно-динамічну, функціональну* властивість особистості.

Аналіз праць, присвячених досліджуваній проблемі, засвідчив, що детермінантами стресостійкості є об'єктивні і суб'єктивні обставини, а саме: характеристики екстремальної обстановки та індивідуально-психологічні характеристики. На стресостійкість особистості впливають природжені особливості організму і ранній дитячий досвід, особистісні властивості, фактори соціального оточення, когнітивні фактори (В. А. Абабков, М. С. Корольчук, К. В. Судаков, М. К. Хитров, М. Перре, Ю. В. Щербатих, Ф. З. Меерсон, В. Л. Маришук, Р. Лазарус).

Узагальнивши наукові підходи щодо детермінант стресостійкості, можемо зробити висновок про зовнішні і внутрішні психологічні фактори стресостійкості особистості. До *зовнішніх* пропонуємо відносити оцінку стресової ситуації, що охоплює об'єктивні, або екстернальні, і суб'єктивні, або інтернальні, параметри стресової ситу-

ації; стратегії долаття стресу, або копінг-поведінку; вплив на особистість травматичних подій і ступінь опрацювання травматичного досвіду; соціальну підтримку; професійний та особистісний досвід; психологічну підготовку до діяльності в екстремальних умовах. Стресостійкість як інтегративна властивість особистості передбачає взаємодію з усіма структурними характеристиками психіки як під час, так і після дії стресогенних факторів.

Визначальними *внутрішніми* чинниками формування і розвитку стресостійкості особистості є: Я-концепція особистості, інтернальний локус контролю, когнітивний розвиток, розвиненість комунікативної сфери, змістові характеристики структурних компонентів стресостійкості особистості. Зокрема, високий рівень стресостійкості передбачає врівноваженість, упевненість у собі, відкидання сором'язливості, низький рівень особистісної тривожності, вольовий самоконтроль, самовладання; певні характеристики мотиваційної сфери (мотивація соціальної значимості праці, професійної майстерності, досягнення), високий рівень інтернального локусу контролю, готовність до діяльності. Визначальними характеристиками первинної стресостійкості є швидкість переробки інформації, лабільність нервових процесів, надійність, витривалість, точність і продуктивність діяльності. Провідні стратегії долаття стресу, що детермінують стресостійкість, – це асертивні дії, активність особистості у взаємодії, просоціальність, пошук соціальної підтримки та соціальних контактів.

Отже, стресостійкість особистості має багаторівневу детермінацію і зумовлена як характеристиками навколишнього середовища, так і особистісними характеристиками людини.

Проблема вивчення механізмів будь-якого психологічного явища надзвичайно важлива для розуміння його суті, але вкрай утруднена через методичні і теоретичні суперечності в розумінні цього явища. Повною мірою це стосується і механізмів стресостійкості особистості.

В умовах стресу в людини активізуються *три основні типи адаптаційних механізмів*, що забезпечують нормальне функціонування організму: фізіологічні, біохімічні і психологічні. Надзвичайно велику увагу дослідники приділяють сьогодні аналізу механізмів дії стресу на *біологічному* рівні. Здатність людини формувати стійку стресову напругу і за її допомогою здійснювати боротьбу, досягаючи позитивного результату, пов'язана зі здатністю вищих відділів мозку підтримувати активність симпато-адреналової системи, вираженістю її стимулювальних впливів на систему “гіпофіз – кора наднирок”, функціональними можливостями останньої та іншими факторами. Низькі функціональні можливості структур мозку, що запускають симпато-адреналову і гіпофізарно-надниркову системи, а також слабкість самих цих систем обмежують стресову реакцію, призводять до швидкого виснаження організму в пошуках шляхів уникнення не-

безпеки і, відповідно, до розвитку важких розладів і захворювань (Ю. А. Александровський, К. В. Судаков, В. В. Суворова).

Аналіз літературних джерел, де висвітлюються *психологічні механізми стресостійкості*, показав, що найчастіше виділяють два їх типи: механізми психологічного захисту, компенсації (захисні механізми) і копінг-механізми, або психологічні механізми долання стресу. Утім, низка дослідників визнає тільки механізми психологічного захисту, виділяючи активний і пасивний їх варіанти (P. Kohn, K. Lafreniere, M. Gurevich). Деякі дослідники припускають паралельне існування механізмів психологічного захисту і копінг-механізмів (S. Folkman, R. Lazarus), інші автори трактують захисні механізми як пасивний вид копінг-поведінки (H. Krohne).

Більшість дослідників усе ж таки розглядають механізми психологічного захисту і механізми копінг-поведінки як способи адаптації до стресової ситуації, визначаючи копінг-поведінку як стратегію дій особистості, спрямовану на усунення ситуації психологічної загрози. До психологічних механізмів копінг-поведінки ряд авторів зараховує когнітивну сферу психіки, її свідомий і несвідомий компоненти (І. Б. Лебедєв, Т. А. Данилова, О. В. Дашкевич, С. Holohan, R. Moos).

Отож чіткого аналізу механізмів стресостійкості в працях, які ми досліджували, не виявлено. Так, до антистресових механізмів, що визначають стійкість до стресу, зазвичай відносять генетичні та онтогенетичні фактори. Завдяки експериментальним і клінічним дослідженням виявлено, що у формуванні стійкості до різних стресових станів (гіпокінезія, біль, психоемоційна і фізична напруженість тощо) велику роль відіграють спадкові (генетичні) властивості організму. Серед чинників індивідуального (онтогенетичного) розвитку організму найбільше значення для формування стійкості до стресу має досвід, який людина набуває за тривалих стресових впливів. Цей досвід практично є проявом адаптованості організму до стресу, завдяки якій людина стає здатною зберігати стійкість у реалізації різноманітних форм діяльності та адекватно регулювати поведінку в стресових ситуаціях.

Тривалий вплив екстремальних умов призводить, на думку дослідників, до негативних психічних станів зі змінами в поведінковій, пізнавальній та емоційній сферах. Багато психічних станів, що спостерігаються при виникненні екстремальних ситуацій, можуть бути віднесені до групи так званих психогенних розладів. Найчастіше це різноманітні невротичні і патохарактерологічні реакції, неврози і реактивні психози. Загальна особливість усіх цих розладів полягає в тому, що вони мають ситуативно зумовлений характер. Їхня інтенсивність залежить від характеру патогенних обставин, зокрема від специфіки факторів обстановки, гостроти й сили їхнього впливу, а також смислового змісту психотравми.

Психогенні розлади поділяють на дві групи: з непсихотичною симптоматикою (психогенні реакції і стани) та із психотичною симптоматикою (реактивні психози). Основою розмежування є наявність у хворих другої групи явних розладів психіки, так званих психотичних форм патології, серед яких грубі розлади свідомості, галюцинації і марення, яскраво виражені емоційні розлади, психомоторні збої і т. ін. (Ю. А. Александровський).

Крім психогенних розладів, що діагностуються з моменту катастрофи або з початком стихійного лиха, існує цілий ряд розладів, які виявляються у формі різноманітних психічних і психосоматичних проявів через певний час після психотравмівних обставин. При цьому такі прояви мають здебільшого раптовий характер на тлі загального благополуччя. Ці явища поєднані в синдром посттравматичних стресових розладів (Ю. А. Александровський, Н. В. Тарабріна, Е. О. Лазєбна, М. Є. Бачериков, М. П. Воронцов, П. Т. Петрюк). Особливості реагування на стресорні фактори залежать від об'єктивних (гострота, сила прояву, раптовість і тривалість дії психотравмуючих чинників) і суб'єктивних (індивідуально-психологічні характеристики особистості) обставин.

Аналіз праць К. В. Судакова, М. К. Хитрова, Ю. А. Александровського, В. А. Абабкова, М. Перре, Ю. В. Щербатих, Г. С. Никифорова, В. Л. Марищука та інших дослідників показав, якого великого значення набувають фактори травматичної ситуації. До них належать: тяжкість травматичної події, фактори її раптовості, ступінь підготовленості суб'єкта до дії травматичної ситуації. Факторами претравматичної схильності є: спадкові фактори психічного здоров'я, генетичні фактори нейроендокринної схильності, травматизація в дитинстві, вік травматизації, низький освітній рівень, певні особистісні риси.

Отже, поняття стресостійкості останнім часом розглядалося переважно як стан фізичного, емоційного і психічного виснаження, здатність до соціальної адаптації, забезпечення успішної самореалізації, досягнення життєвих цілей, збереження працездатності і здоров'я, як сукупність наслідків психотравмівних ситуацій, які призводять до дезадаптивних або психосоматичних розладів. Недостатня розробленість проблеми стресостійкості та її актуальність у сучасних умовах життєдіяльності потребує нових підходів до визначення сутності цього феномена, його структурних елементів, функцій, діагностики і формування.

Аналіз результатів наявних досліджень дає змогу запропонувати цілісний погляд на стресостійкість з огляду на її структурні компоненти і функціональні елементи в концептуальних аспектах, основою побудови яких є комплексний, системний підхід до розуміння стресостійкості. Узагальнюючи напрацювання щодо визначення

стресостійкості, можемо ідентифікувати це явище на семантичному рівні як багатовекторне поняття.

Наша *авторська концепція* спирається на такі засади:

1) комплексний підхід до предмета дослідження з позицій загальної психології, психодіагностики, психологічної допомоги, психологічного забезпечення діяльності;

2) розкриття змісту і структурних компонентів стресостійкості, які зумовлюють їхні функціональні ролі в детермінації поведінки особистості в умовах впливу стресогенних факторів, та особливостей стратегій подолання після припинення безпосередньої дії цих факторів на особистість;

3) визначення структурно-функціональної організації стресостійкості, що функціонує як цілісна система в межах її структурних компонентів, які, з одного боку, інтегрують, а з другого – опосередковують результати впливу через функціональні ролі структурних компонентів стресостійкості і провідну когнітивно-феноменологічну перспективу;

4) виокремлення структури і функцій стресостійкості, сфокусованих на співвідношеннях когнітивної репрезентації, об'єктивних умов і вимог ситуації, які зумовлюють високий рівень стресостійкості через адекватний контроль ситуації і об'єктивні та суб'єктивні функціональні зусилля, спрямовані на опирання стресові і подолання негативних наслідків його впливу на психіку, активну діяльність із залученням особистісних, соціальних, типологічних і поведінкових ресурсів (структурних компонентів) як у період, так і після припинення безпосередньої дії стресогенних факторів;

5) наголошування на тому, що вихідними зовнішніми умовами, які впливають на стресостійкість особистості, є параметри стресогенних факторів, які зумовлюють основну причину стресогенних реакцій чи є кодeterminантами, що виконують модеруючі, провокуючі і протекторні дії. Водночас стресостійкість як інтегральна характеристика психічного розвитку формується в процесі онтогенезу людини на основі первинної стресостійкості, особистісного, соціального та поведінкового її структурних компонентів у ході набуття індивідуального та професійного досвіду;

6) констатація положення, що формування стресостійкості в процесі життєдіяльності і професіоналізації особистості відбувається з урахуванням первинної стресостійкості особистості через саморегуляцію, яка забезпечує взаємодію всіх чотирьох структурних компонентів стресостійкості (особистісного, соціального, типологічного, поведінкового) за трьома типами – збереженням, посиленням, індукцією – й адекватне реагування на стресогенні чинники;

7) обстоювання думки, що можливості програми формування стресостійкості визначаються специфікою її структурних компонентів

і складових процесу зіткнення особистості зі стресогенними факторами, де представлені: оцінювання стресової ситуації; регуляція діяльності в стресогенних умовах; додання стресу, або копінга поведінка; вплив на особистість травматичних подій та опрацювання травматичного досвіду.

Обґрунтовуючи відтак вибір методик дослідження стресостійкості, ми виходили з того, що стресостійкість має структурні елементи з різним рівнем організації. У цілому під час обстеження ми використовували регламентований, обов'язковий комплекс методик комп'ютерної діагностики для відбору спеціалістів для роботи в екстремальних умовах, який було доповнено методиками відповідно до визначених структурних компонентів стресостійкості. Такий комплекс досліджуваних змінних дає змогу не тільки виявити окремі структурні компоненти, а й з'ясувати їхню функціональну роль, внесок у регуляцію стресостійкості особистості та аргументувати інтегративну роль стресостійкості.

Висновок. Результатом нашого дослідження стало обґрунтування процедури психодіагностики стресостійкості за комплексом прямих і побічних її показників.

Рівень стресостійкості доцільно вимірювати за *прямими* показниками методик, що визначають самооцінку стресостійкості, рівень стресостійкості, вегетативні прояви стресу, комплексну оцінку стресу, поведінкові стратегії додання стресу.

Дослідження *побічних* показників, що розглядаються як прояви стресостійкості в мотиваційній, особистісній, соціальній і поведінковій сферах, варто проводити за комплексом інформативних показників методик, спрямованих на вивчення психічних станів, локусу контролю, рівня самоповаги, вольових якостей, активності, вольової саморегуляції, ситуативної та особистісної тривожності, дезадаптивної поведінки, а також індивідуально-психологічних характеристик: самооцінки, рівня домагань, мотивації до професійної діяльності, мотивації досягнення, мотивації схвалення, властивостей нервової системи.

Для вивчення рівня первинної (базової) стресостійкості ми скористалися методиками оцінювання функціональних властивостей нервової системи, які було застосовано в умовах інтенсивних звукових і світлових ефектів.

Література

1. *Крайнюк В. М.* Психологія стресостійкості особистості : монографія / В. М. Крайнюк. – К. : Ніка-Центр, 2007. – 432 с.
2. *Маклаков А. Г.* Личностный адаптационный потенциал: его мобилизация и прогнозирование в экстремальных условиях / А. Г. Маклаков // Психологический журнал. – 2001. – Т. 22, № 1. – С. 16–24.
3. Психологія здоров'я / под ред. Г. С. Никифорова. – СПб. : Питер, 2003. – 607 с.

4. Столяренко А. М. Экстремальная психопедагогика : учеб. пособ. / А. М. Столяренко. – М. : Юнити-дана, 2002. – 607 с.
5. Судаков К. В. Индивидуальная устойчивость к эмоциональному стрессу / К. В. Судаков. – М. : Горизонт, 1998. – 267 с.
6. Тимченко А. В. Психологические аспекты состояния, поведения и деятельности людей в экстремальных условиях и методы их коррекции / А. В. Тимченко. – Х. : Прапор, 1997. – 184 с.

© Корольчук В. М.

ОСОБИСТІСНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЯК ОСНОВА САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ФАХІВЦЯ

О. М. Коропецька, м. Івано-Франківськ

Проведено психологічний аналіз феномена “потенціал особистості”, подано ретроспективний огляд його розвитку в психології. Розглянуто умови, що забезпечують реалізацію потенціалу особистості, його перехід зі стану “можливого” у стан “реального”.

Ключові слова: особистість, розвиток, потенціал, особистісний потенціал, самореалізація, самоактуалізація.

Проведен психологический анализ феномена “потенциал личности”, приведен ретроспективный обзор его развития в психологии. Рассмотрены условия, обеспечивающие реализацию потенциала личности, его переход из состояния “возможного” в состояние “реального”.

Ключевые слова: личность, развитие, потенциал, личностный потенциал, самореализация, самоактуализация.

The article presents psychological analysis of the “personality potential” phenomenon. Retrospective view of its development in psychology, conditions of its realization and transferring from the state of “possibility” to the state of “actuality” are considered in the article.

Key words: person, development, potential, personality potential, self-realization, self-actualization.

Проблема. Необхідність і незворотність змін в освітній системі України на початку ХХІ ст. зумовлена новими орієнтирами в самій освіті. Перехід на засади особистісно орієнтованої парадигми передбачає не тільки впровадження нових освітніх технологій, а й розвиток особистісного потенціалу кожного члена суспільства, створення належних умов для забезпечення повною мірою особистісного розвитку та повноцінної самореалізації людини в суспільстві.

Зазвичай інтерес до проблем людини помітно зростає у кризові або переломні моменти історії. Саме такий момент і переживає нині Україна. Тому не дивно, що впродовж останніх десятиліть серед наукових розробок особливе місце належить проблемі розвитку